

שנת 1267

חברון, מס' 11

זכיתי ובאתי¹ שמה² בשלום ליום תשיעי לירח אלול,³ ועמדתי שם בשלום עד מחרת יום הכיפורים,⁴ אשר פני מועדות ללכת לחברון, עיר קברות אבותינו, להשתטח כנגדם ולחצוב לי שם קבר בעזרת ה'.⁵

מקור: איגרת הרמב"ן לבנו, מהדורת קדר, יהודי ירושלים, עמ' 135. וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 85.

- 1 קטע מתוך איגרת הרמב"ן לבנו. ראה האיגרת בשלמותה, להלן, הערך "ירושלים", מס' 66.
- 2 כלומר, לירושלים.
- 3 יום חמישי, 1 בספטמבר 1267.
- 4 יום ראשון, י"א בתשרי ה'כח/2 באוקטובר 1267.
- 5 על חברון כמקום קבורה לסביבתה ולמתים מחוץ-לארץ ראה לעיל, מס' 36 וההערות שם.

שנת 1289 או 1294

חברון, מס' 12

נשלמה הכוונה בחכמת הקבלה הנכונה, המעוררת חכמה ותבונה,¹ בשנת ה"ך במרחשון בחברון, נחברו אותיות השפה והחיד והלשון, ושנים וגרון.

מקור: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 10809, גאסטר 954, דף 23 ע"א; כ"י לייזן, ספריית האוניברסיטה, Warn. 242, דף 135 ע"ב – הקולופון של ס' שערי צדק.

פירוש: ג' שלום, כתבי-יד בקבלה הנמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ירושלים תר"ץ, עמ' 34.

ספרות: אידל, ארץ-ישראל והקבלה, עמ' 122.

- 1 על-פי כ"י ירושלים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, heb.8⁰ 148, נתחבר הספר ב"גליל העליון", כלומר, בצפת (וראה להלן, הערך "צפת", מס' 8, הערה 1). על-פי תוכנו נתחבר הספר במזרח, ומחברו, שנמנה עם חוגו של ר' אברהם אבולעפיה, היה בקיא בהליכות הצופים ותורותיהם. על הספר ותוכנו ראה עוד: ג' שלום, "שערי צדק" – מאמר בקבלה מאסכולת ר' אברהם אבולעפיה", קרית-ספר, א (תרפ"ד-תרפ"ה), עמ' 127–139.
- 2 שנת ה' אלפים/1289, או שנת ה' נ"ה/1294.

שלחי המאה הי"ג

חברון, מס' 13

וכתב עלי לסאן ואלדה זצ"ל אלי חברון.

מקור: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2588, דף ה ע"ב.

פירוש: קטלוג מרגליות, ג, מס' 931, עמ' 254.

תרגום

וכתב על לשון¹ אביו ז(כר) צ(דיק) ל(נברכה) אל אחד מידידיו לחברון.²

1 כלומר, בשם.

2 מתוך מיעון שבראש שיר בדיואן של ר' יוסף בן תנחום ירושלמי.

לפני שנת 1318

חברון, מס' 14

מקור: מגיר אלדין, א, עמ' 62.

תרגום

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

ומחוץ לחומה --- לכיוון מזרח, נמצא מסגד יפה להפליא¹ --- מסגד זה נודע בשם אלג'אוליה והוא מהדברים המופלאים, נחצב בתוך הר. ואומרים שעל ההר הזה היה בית-קברות של יהודים --- תחילת הבנייה של המסגד היתה בחדש רביעי אללאח'יר שנת 18 (7).²

- 1 המדובר במסגד סמוך למערת-המכפלה ממזרח. לא ברור אם הכוונה לבית-קברות עתיק שהמסורת העממית ייחסה אותו ליהודים, או אם המדובר בבית-קברות מימי-הביניים, שעדיין שימש זמן קצר לפני בניית המסגד.
- 2 יולי 1318.

חברון, מס' 15

המאה הי"ד

כתבה לנפסה העבד הצעיר אליה¹ --- הכהן החברוני ז(כרונו) ל(ברכה).²

מקור: כ"י אוקספורד, בודליאנה, Heb. Hunt. 616 (קטלוג נויבאואר, מס' 133), דף 50 ע"א.

פורסם: מאן, היהודים במצרים, ב, עמ' 204.

- 1 אליה "הכהן החברוני", בן למשפחה גלילית מיוחסת, ישב בזמן הכתיבה בקאהיר.
- 2 מתוך קולופון לסי' קוהלת עם פירושו של ר' תנחום הירושלמי. התעודה במלואה ראה לעיל, הערך "הגלילי", מס' 4, ושם ספרות והערות.

חברון, מס' 16

לפני שנת 1355

12 --- כבוד גדולת קדושת מרינו

ורבינו רבי יהושע נין הנגידיים וחבריו הזקנים
ההגונים והקהלות יקרים.¹ ---

--- מודיע עבדכם יעקב המשורר הדר בחברון
לכבודכם עוצם יגוני ושברון רוחי. בנפול עטרת
35 ראשי. בדלות נפשי. לזאת אזעק על שברי. כי רב
אנחותי על רוב עוניי ועל שעצמו חטאתי. אפל
מאורי וגלה יקרי. ושבת משוש לבי ---

41 --- כי על אסיפת רבי עובדיה נין הנגידיים

תחי נפשו צרורה בצרור החיים ע(ם) ש(אר) ט(הורים) ש(בגן) ע(דן) א(מן) נ(צח) ס(לה)
כל נפש שוממה ונפשי אני על אחת כמה וכמה

50 --- אלממלוך יעקב המשורר אלמקים

פי חברון כותב בחוסר כל [וידו?]: אין לאל ומא בנתם²
קדיש אלי בגריב אן יגי ואהל חברון עניים מה
להם חיי שעה בעלם ר' ישועה אלחכים בן ר'
מנחם הוא אצל³ אלממלוך פי אלמקאם ב'ה אדראהם

55 כל שהר מן דמשק בייסירוהא ואין הקומץ
משביע את הארי מן כרים עלם [אל]מ[נ]לא ואל
ממלוך אלאצגר מכתאגי צדקאת מולאנא

וצדקאת הקהל המהלל אלתמימה ומראחמכם
אלכרימה אלנצֶר פי חאל אלממלוך בשי אסתעד
60 בה ללעאילה לאני דו עאילה וזכות האבות יגין
עליכם ועל כלל הקהלות ויקיים עליהם
והביאותים אל הר קדשי.⁴

65 מודה חסדכם יעקב החברוני עבדכם (בן) ר'
יצחק (בן) ר' דוד מערבי (רוח) (יג) (תניחנו)

מיעון

אלי מחרוסה [...]ה סיידנא
יהושוע הנ[גיד] [...]ב]

מקור: TS, 2463.

פורסם: מאן, היהודים במצרים, ב, עמ' 329–330. הנוסח המובא כאן תוקן על-פי כתב-היד.

תרגום

50 --- העבד יעקב המשורר, המתגורר
בחברון, כותב בחוסר-כול [וידו:] אין לאל, ואי-אפשר לומר
קדיש אלא עם זר כי יבוא,⁵ ואנשי חברון עניים, אין
להם חיי שעה בעולם. ר' ישועה הרופא בן ר'
מנחם הוא אצל העבד⁶ במקום הקדוש⁷ תמורת שמונה דרהמים
55 כל חודש. מביאים את הכסף מדמשק, ואין הקומץ
משביע את הארי, לידיעתו הנעלה של האדון
העבד הקטן ביותר זקוק לצדקות של אדונו
וצדקות הקהל המהולל השלמות וחסדיכם
הנעלים, ולתמיכה במצבו של העבד בדבר כלשהו שאסתייע בו עבור צורכי⁸
60 המשפחה, שכן אני בעל משפחה

ספרות: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, א, עמ' 298–299.

- 1 לפנינו קטעים מתוך מכתב-תנחומים לר' יהושע הנגיד (1310–1355), בן ר' אברהם ("השני"), על מות אחיו ר' עובדיה. השולח הוא משורר הקהילה בחברון, יעקב החברוני בן יצחק בן דוד המערבי, כלומר, מוצאו מצפון אפריקה.
- 2 המלה אינה ברורה. מאן גורס "בנהם", במשמעות "ביניהם". אולי יש לקרוא "בנתם", משורש תמ"ם (כפולים), בהוראת "להשלים".
- 3 מאן גורס "ואצל", כלומר, פועל בבניין הרביעי של ffff, אלא שאין זה פועל בבניין הרביעי, כי-אם בבניין השלישי, ולפועל בבניין השלישי אין משמעות בהקשר שלפנינו.
- 4 ישעיה נז: ז.
- 5 כלומר, בעת כתיבת המכתב אין בקהילת חברון עשרה גברים בני מצווה.
- 6 כלומר, אצל הכותב.
- 7 בערבית: "מקאם". אולי הכוונה למערת-המכפלה, ואולי לפנינו שם כללי לחברון, העיר הקדושה. ושמה מציינת המלה את מקום-המגורים? אם אכן הכוונה למערת-המכפלה או למוסד-צדקה שהיה קשור בה, ייתכן, כי הכוונה להקדש כלשהו לעולי-הרגל שהגיעו לחברון, שהכותב היה אחראי לו.
- 8 במקור אמנם כתוב, כנראה, "אסתעד", משורש עד"ד בבניין העשירי, שהוראתו "לספק", "להכין", אלא שהוראה זו מקובלת בבניין הרביעי, ולא בבניין העשירי. אולי יש לקרוא "אסתעד", משורש סע"ד בבניין העשירי, במשמעות "לבקש דבר-מה טוב", "לבקש עזרה בשביל".

חברון, מס' 17

שנת 1438

אני,¹ סימן טוב בן(ן) ר' דוד ז(כר) צ(דיק) ל(ברכה) ת(הי) נ(שמתו) צ(רורה) ב(צרור) ה(חיים) ברצלוני מן עיר סרקוסת אצקלייא, כתבתי זה המכלל יופי בירושלים וסיימתי אותו בחברון, במקום האבות עליהם (השלום), לר' שמואל י(חי) ל(עד)² ב(ן) ר' ז(כר) צ(דיק) ל(ברכה) נ(פשו) ב(טוב) ת(ליו) ו(זרעו) י(ירש) א(רץ), בשנת ה'צדק'ה ושביה בצדקה בחדש כסליו באחד ועשרים בחדש בו תם ונשלם.⁴

מקור: כ"י פאריס, הספרייה הלאומית, heb. 1237, דף 264 ע"א – קולופון ס' השרשים לרד"ק.

פורסם: אוצר כתבי-יד עבריים, א: 96; בית-אריה, כתבי-יד, עמ' 270.

- 1 המעתיק, ספרדי שמוצאו מבארצלוני, עלה לארץ-ישראל מסיראקוז שבסיציליה. עיקר כתב-היד הועתק בירושלים, וסופו – בחברון. דומה, כי ההעתקה נעשתה בשביל תושב חברון.
- 2 או: "י(יבדל) ל(חיים)". דומה, שברכה זו נדירה בתקופה הנדונה.
- 3 שם האב נותר ריק.
- 4 9 בדצמבר 1438. לדברי המהדיר מנה המעתיק תחילה את השנה לפי הפרט הגדול – "הצדקה" – ושם וציין אותה לפי הפרט הקטן בהוסיפו ב"ת: "בצדקה". וראה אוצר כתבי-יד עבריים, שם.

חברון, מס' 18

שנת 1455

ובאנו בירידה ובשפלות גדול מכל הדברים אשר היינו מחזיקים בהם, כמו מב(ית) הכ(נסת) מחברון, אשר אנו מחזיקים בעבור כבוד וזכות נפשות אבותינו הצדיקים אברהם ויצחק ויעקב, אשר זכותם עומד לנו לדור דורים.¹

מקור: כ"י פארמה, ספריית הפאלאטינה, 402, דף 160 ע"א – איגרת שד"ר מירושלים.

פורסם: נויבאוואר, ענייני עשרת השבטים, עמ' 49.

- 1 קטע מאיגרת לקהילות הגולה שנמסרה לידי שד"ר ירושלמי. עיקר האיגרת ראה להלן, הערך "ירושלים", מס' 177; ושם ספרות והערות. האיגרת נכתבה בשבוע של פרשת "לך לך" שנת רט"ז, כלומר, בין 19 ל-24 באוקטובר 1455. על העילה לפגיעה ב"בית-הכנסת מחברון" ראה שם, הערות 10 ו-27.

חברון, מס' 19

שנת 1481

חברון היא כמו עזה, אבל בשפלה היא יושבת,¹ ואין לו חומות והיא עיר טובה ושמנה. ומקום המערה הוא שדה בחצי חברון, והישמעאלים בנו עליו מוסקיאה,² כמנהגם, ועשו חומה על פי המערה ועשו שם חלון קטן, שממש מתפללין היהודים --- ולשם התפללנו --- ולשם דרים כמו כי בעלי בתים יהודים, ולא יותר.³ ומפיהם שמעתי, כי על קבורת אברהם ושרה בתוך המוסקיאה יש א(חת) מנורת זהב עם אבנים טובות, ועל קבורת יצחק ויעקב ורבקה ולא יש מנורת כסף עם אבנים טובות, ועל קבורתם יש מנורת זהב ומשי ורקמה. וזה ידעו מפי הנשים שלהם, כי הרבה מהם נכנסות בתוך המוסקיאה, כי אינם נכרות, בסיבת המצנפת השחור נושאות על פניהם, ושומרי המערות סבורים, כי הם ישמעאליות. ומפיהן שמעתי ג(ם) כ(ן), כי בכל שנה ושנה יש למערה הנזכרת מהכנסה, בין הקרקעות על המערה הנזכרת וכרמים וזיתים ובתים אשר לה, כי לא יספרו מרוב, אשר נתנו לה הישמעאלים המתים לכפרת נפשם, ומעות מחושבים⁴ יותר מה' מאות אלפים דוק(אטים) זהב בכל שנה.

מקור: משולם מוולטרה, עמ' 68–69.

ספרות: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 381–382.

1 כלומר, בעמק, בניגוד לעזה, השוכנת על גבעה.

2 באיטלקית: Moschea, "מסגד".

3 גם ר' עובדיה מברטנורה מזכיר כמספר הזה של בעלי-בתים יהודים בחברון (וראה להלן, מס' 20).

4 מזומנים.

שנת 1488

חברון, מס' 20

ביום הראשון, ב"א בניסן,¹ נסענו מעזה על החמורים, ובאנו ביום ההוא רחוק מחברון שתי פרסאות, בכפר אחד קטן, ונלן שם בלילה ההוא. וביום השני באנו לחברון, והיא עיר קטנה, יושבת בצלע ההר, והישמעאלים יקראו לה חליל. והיא נחלקת לשני חלקים: חלק אחד מן העיר יושבת במקום מערת המכפלה,² והחלק האחר כנגדה, הרחק כמטחוי קשת --- וכל חברון ושדותיה ומגרשיה הן של מערת המכפלה. ובכל יום מחלקים לחם ונזיד עדשים או תבשיל אחר של קטנית לעניים, בין לעניי ישמעאלים או יהודים או ערלים לכבודו של אברהם אבינו³ --- וחברון כולה טרשים וסלעים וארץ הרים,⁴ וכרמים וזיתים בה הרבה. ובה היום כעשרים בעלי בתים,⁵ כלם רבנים,⁶ ומחציתם הם מזרע האנוסים, אשר מקרוב באו לחסות תחת כנפי שכינה.⁷

מקור: איגרת ר' עובדיה מברטנורה לאביו, עמ' 79–81. וראה גם: יערי, איגרות, עמ' 125–127.

ספרות: איש-שלום, היישוב היהודי בחברון, עמ' שמאשמב; הנ"ל, בצילן של מלכויות, עמ' 331–332.

- 1 "א בניסן רמ"ח/23 במארס 1488. לחברון נכנס ר' עובדיה למחרת, ב-24 במארס 1488.
- 2 תיאור ר' עובדיה של מערת-המכפלה והנהגתה ראה המדור "מקומות קדושים", הערך "חברון", מס' 31.
- 3 הכוונה לסמאט אברהים, התמחוי המוסלמי שליד מערת המכפלה. ראה עליו המדור "מקומות קדושים", הערך "חברון", מס' 26, הערה 8.
- 4 על-פי בבלי, כתובות קיב ע"א: "ואין לך טרשים בכל א"י יותר מחברון דהוו קברי בה שכבי", שפירושו: "שהיו קוברים בה מתים", כלומר, "על-כן קברו בה מתים".
- 5 גם משולם מוולטרה מזכיר כמספר הזה של בעלי-בתים יהודים בחברון (וראה לעיל, מס' 19).
- 6 כלומר, בחברון אין קראים.
- 7 שתי ידיעות שמוסר ר' עובדיה הן העדויות המפורשות הראשונות לפי שעה על עליית אנוסים לארץ-ישראל (וראה להלן, הערך "ירושלים", מס' 273, והערה 9 שם).

יד יצחק בן-צבי
המכון לחקר ארץ ישראל ויישובה

ספר היישוב ג:
מקורות למקומות היישוב היהודי

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3